

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF ÉS BORSOD MEGYE*

GÁNGÓ GÁBOR

Báró Eötvös József 1838-tól 1841-ig tartó Borsod megyei tartózkodása az észak-magyarországi régió irodalmi és politikai hagyományának jeles fejezetei közé tartozik. A borsodi helytörténeti irodalom ennek megfelelően jelentős figyelmet szentelt Eötvös élete ezen időszakának¹ – egyetlen epizód kivételével. A *távozás* körülményei mindmáig homályban maradtak. Azonban mivel Eötvös József új, korszerű életrajza elképzelhetetlen a család tönkremenetelének és a csődpernek a beható vizsgálata nélkül, a kegyeleti szempontoknak háttérbe kell húzódnia a történeti igazság keresésének igényével szemben. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár anyagai, melyek alapján a per rekonstruálható, jelentős család-, gazdaság-, birtok- és jogtörténeti forrásértékkel rendelkeznek. Magának a pernek az ismertetése² meghaladná a jelen közlemény kereteit: célom az Eötvös József Borsod megyei tartózkodásáról, kapcsolatairól szóló helytörténeti irodalom áttekintése és kiegészítése a perre vonatkozó források fényében. Főleg négy szempontot tárgyalok: Eötvös Borsodba érkezésének motívumait, megyebeli tevékenységét, távozásának lehetséges indokait és körülményeit; végezetül a családi birtokok feltérképezése felé teszek lépéseket.

Eötvös József nagyapja, id. Eötvös Ignác halála után kapcsolódott be Borsod megye közéletébe, ahol kezdetben jobbra sikereket és elismerést vívott ki magának.³

Letelepedésének színhelye Sály, a fő családi birtok volt, amely a Szepessyek révén ősi, nem pedig szerzett birtoknak számított (id. Ignác felesége, br. Szepessy Mária hozományként kapta Sályt⁴), jóllehet ez idő tájt az ősi és a szerzett birtokok közti megkülönböztetés már kezdte érvényét veszteni, főleg ha azok csőd miatti elidegenítéséről volt szó. Sályon született atyja, ifj. Ignác.⁵ Eötvös elsősorban nem azért költözött Sályra, hogy árnyas lugas alatt elmélkedhessen *A karthauzi* hőseiről, hanem azért, hogy lakja, művelje, megtartsa a birtokot. Minden jel arra utal, hogy hosszú távra tervezett: művészi és politikai ambícióival kényelmesen megférte volna a sályi földesúri lét kellemes terhe. Ahogy br. Vay Miklós főispáni helytartó írja 1837. november 2-i, Eötvöst táblabíróvá kinevező levelében, Eötvös

---

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

This work was carried out as part of the TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 project in the framework of the New Hungarian Development Plan. The realization of this project is supported by the European Union, co-financed by the European Social Fund.

¹ Vö. BARSÍ 1967; BARSÍ 1991; DÖMÖTÖR 1979; PORKOLÁB–BUJDOS 1997, 87–89. RUSZOLY 1988; RUSZOLY 1992; SZECSKÓ 1964. A helytörténeti irodalom újabb áttekintése: DEVESCOVI 2009

² Ehhez vö. GÁNGÓ 2012

³ Vö. RUSZOLY 1992, 41. skk.

⁴ Vö. BARSÍ 1991, 554.

⁵ Vö. BARSÍ 1991, 551.

Borsod megyében „szándékozik venni lakást”⁶ – azaz állandó borsodi lakos lett belőle. A levelet a közgyűlés november 6-án iktatta, Eötvös pedig, aki jelen volt, esküt tett.⁷

Eötvös politikai célja ugyanaz volt, mint később Békésben: alsó táblai követ akart volna lenni (azaz nincs elváló irodalmi és politikai program borsodi tartózkodása idején, hanem egyidejű törekvésekről beszélhetünk).⁸ Szalay Lászlóhoz írott, 1837. december 19-i leveléből tudjuk, hogy a Kaszinónak is tagja lett, az iskolákat és a gazdaságot előmozdító társaságot alapított, és a borsodi Karok és Rendeknek való, jó értelemben vett „hízelgés” érdekében kiadta tömlőcjavítási munkáját.⁹ A pesti árvíz után indítványt tett megelőző rendszabályok tételére. A Duna-szabályozásról tett javaslatát a megye elfogadta, amint arról Széchenyinek is beszámolt.¹⁰ 1838. június 11-i közgyűlésben kinevezték, Szemere Bertalannal együtt, a tömlőcügyi bizottságba.¹¹ 1838. november 8-án beválasztották az országgyűlési utasítást és előleges sérelmeket összeállító bizottságba.¹² Borsod megye közgyűlésén 1838. november 9-én megbízták a négy járás szolgabíróját, hogy toborozzanak előfizetőket az Eötvös szerkesztette *Budapesti Árvízkönyv*-re.¹³ Az 1839. február 4-i közgyűlésben a Karok és Rendek köszönettel vették Eötvös és Szemere önköltségen kinyomtatott fogházjavítási munkáját, mely tény a jegyzőkönyvben dicsérettel megörökítették,¹⁴ és ugyanakkor örömmel fogadták a felajánlott példányokat, melyet a megyékhez intézett körlevélhez csatoltak.¹⁵ Szemere személyesen, Eötvös az alispán előtt tette felajánlását – ebből arra következtethetünk, hogy aznap nem volt jelen. A megküldött fogházjavítási munkákat köszönettel vette Ugocsa,¹⁶ Nyitra¹⁷ és Zaránd.¹⁸ Az 1839. május 14-i közgyűlésben kijelölték őt az egri járás tisztújítási szavazatszedő bizottságába,¹⁹ és távolléte esetére helyettesítendőt rendeltek ki ugyanakkor.²⁰ Öcse, Dénes is elindult a megyei karrier útján: 1839-ben táblabíróvá nevezték ki.²¹

Az 1839. évi tisztújításkor Bük Zsigmond másodalispán alulmaradt a volt és leendő első alispánnal, Szathmáry Károllyal szemben, és ezután másodalispáni tisztét is elvesztette. Ruszoly József nyitva hagyja a kérdést, milyen viszonyban állt Eötvös a katolikus és szabadelvű Bükhöz, mindenesetre Bük Zsigmond csödgondnokként jelentős szerepet vállalt a

⁶ RUSZOLY 1988, I. 14.

⁷ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1837: 3843.

⁸ Vö. levele Szalay Lászlóhoz, 1837. december 19. Idézi: RUSZOLY 1988, I. 15.

⁹ EÖTVÖS 1976, 118. skk.

¹⁰ Vö. RUSZOLY 1988, I. 16.

¹¹ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1838: 2043.

¹² B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1838: 3831.

¹³ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1838: 3853.

¹⁴ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1838: 196.

¹⁵ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1839: 197.

¹⁶ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1839: 2453.

¹⁷ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1839: 2956.

¹⁸ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1839: 2488.

¹⁹ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1839: 1792.

²⁰ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1839: 1811.

²¹ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1839: 3573.

két évvel későbbi perben, és kifejezetten ellenségesen nyilatkozott Eötvösről, gúnyosan „a’ bukott Ház kitünő lelkületű sarjadéká”-nak jellemezve őt.²²

A fivérek ígéretesen induló Borsod megyei pályája 1841 augusztusában vett, ha nem is váratlan, de minden következményében előre bizonyosan nem látható fordulatot. A törvényi szabályozás megváltozását, azaz az adósságok betáblázásáról és a csődeljárásról rendelkező 1840: XXI. és XXII. cikkelyeket kihasználva az Eötvös-család hitelezői kifizetetlen váltóikkal szinte megrohamozták Borsod megyét. A követelések mennyisége, az egész családra való kiterjedése, mégpedig egészen a század elejéig visszamenően, minden kétséget kizáróan bizonyítják, hogy az Eötvös-biográfiaik tévesen értékelték a csőd okait, amely elsősorban nem a rossz ercsi gazdálkodás, hanem évtizedes, felelőtlen túlköltekezés eredménye volt.

A borsodi helytörténeti irodalom Báró Eötvös József Borsod megyéből való távozásának körülményeit illetően megelégedett annak tapintatos feljegyzésével, hogy 1841-ben a közélet „elszólította Eötvöst a falusi élet csendjéből.”²³ Mivel a vidéki birtokosság nem volt akadály a közéleti szerepvállalásnak, sőt ellenkezőleg, annak inkább előfeltétele volt, e magyarázat a források fényében a továbbiakban át kell, hogy adja a helyét egy a valósághoz jobban közelítő megfogalmazásnak: Eötvös Józsefet a fenyegető csődper készítette távozásra Borsod megyéből. 1841. június 6-i sályi levele Szalay Lászlóhoz az utolsó adat arra nézve, hogy Sályon tartózkodott.²⁴ Ez az időpont helytörténészek által csak futólag említett, ám számos, itt sajnos nem vizsgálható bonyodalom forrását képező Hirschl Mózes-féle váltóügylet és az augusztusi botrány közé esett. Eötvös 1841-ben a következő országgyűlés borsodi követutasításait összeállító bizottságban még benne volt (tipikusan megyei politikai feladatot látva el), de később törölték a névjegyzékből.²⁵ Komoly oka volt rá, hogy feladatait hátrahagyva távozzon: mivel ő volt a családban nem csak az elsőszülött, hanem az állandó Borsod megyei lakos is, ha nem mondott volna le a vagyonról, neki kellett volna helytállnia a perben. Továbbá a minden ingó és ingatlan vagyonra kivetett bírói zár, az összeírások és a követelések behajtásával kapcsolatos intézkedések, ha pusztá megélhetést nem is, az úri életforma továbbvitelét Sályon amúgy is teljességgel lehetetlenné tették volna.

A peranyag jelentős forrásértékkel rendelkezik a családi birtokviszonyok tekintetében. Eddig is ismert volt, hogy „az Eötvös családnak Borsodban, Sályban és Tisztartjánban volt birtoka”.²⁶ Dömötör Sándor adatai szerint a família „a kamarával együtt” volt Tisztartján földesura, 6038 holdon. Sály (4267 hold) a Szepessyeké volt.²⁷ A peranyagokból kiderül, hogy a Sályhoz közeli Geszten erdőkkkel, Vattán házhelyekkel bírtak az Eötvösök. Említés tételük sajószögédi és sajóládi földekről is. A szatmári Bere helységben, a beregi Vásárosnaményban voltak „részjóság”-ok tulajdonosai, míg a zempléni Mádon és a szabolcsi Balsán haszonbérrel rendelkeztek. Fejér megyében Erccsin és a hozzá tartozó felső- és alsó-

²² B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1842: 2506.

²³ BARSÍ 1967, 65.

²⁴ BARSÍ 1991, 551.

²⁵ Vö. RUSZOLY 1988, I. 14.

²⁶ SZECSKÓ 1964, 91.

²⁷ DÖMÖTÖR 1979, 63–64.

besnyői és Göböl-járási pusztán kívül Szent-Iványban és Pusztaszalatnán voltak birtokok. Debrecenben házuk volt.

A csődper az 1848-as polgári átalakulásig nem fejeződött be. A tény, hogy Eötvös 1848-ban mezőkövesdi képviselőként (ahová Sály is tartozott)²⁸ jutott be a népképviselői országgyűlésbe, azt mutatja, hogy akkor még valószínűleg rendelkezett ott a család birtokkal. Fényes Elek adatai szerint Ercsi 1851-ben báró Sina tulajdona volt.²⁹ Geszt, Sály, Vatta részben báró Eötvös Ignác kezén maradt vagy maradt még.³⁰ Borsod falu, Balsa, Bere, Besnyő pusztá, Göböl, Tarján más kézen volt már.³¹ Vásárosnaményban is maradtak Eötvös-birtokok, de az lehet a másik ágé is.³²

Összegezve megállapíthatjuk, hogy Báró Eötvös József borsod megyei tartózkodására, tevékenységére vonatkozóan kerek és jól feltárt történettel rendelkezünk, ám ezt a történetet a jobban megismert végkifejlet némiképp átértékeli.

A csőd megindításának összehangolt előkészítése, a megye és a régió elitjének vallásra és pártállásra való tekintet nélküli összefogása még a per (amúgy nem kétséges) végkimenetele előtt nyilvánvalóvá tette, hogy Eötvös József az ígéretes kezdet után aligha vár fényes jövő Borsod megyében. Kapcsolatait a per szétzilálta. Például a korábban vele közösen munkálkodó Szemere Bertalan, ahogy Dömötör Sándortól tudjuk, 1842-ben főszolgabíróként a geszti erdők felosztásánál és rendbehozatalánál járt el a megye nevében.³³ Nem alaptalanul feltételezhetjük, hogy a csődkereset, jelentős részben, maga Eötvös József ellen is irányult. Mint elsőszülött betelepült a sályi birtokba, mint fiatal arisztokrata talán túlságos buzgalommal lépett fel a megyei közéletben. És mindenekelőtt: irodalmi tevékenysége mellett, a *majoresco* minden földesúri jogának élvezése mellett annak egy kötelességéről szemmel láthatóan megfeledkezett: a családi adósságok visszafizetéséről.

---

²⁸ Vö. RUSZOLY 1988, II. 16.

²⁹ FÉNYES 1851, I. 306.

³⁰ Vö. FÉNYES 1851, I. 46., IV. 7., IV. 283.

³¹ FÉNYES 1851, I. 81., 117., 127., II. 52., IV. 179.

³² FÉNYES 1851, III. 132.

³³ DÖMÖTÖR 1979, 68.

FORRÁSOK

- B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a.
Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, IV. 501/a. Borsod vármegye levéltára: Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Jegyzőkönyvek.

BIBLIOGRÁFIA

- BARSI 1967
BARSI Ernő: Emlékek a sályi Eötvös-kastélyról. *Borsodi Szemle* 11. 1967/4., 64–66.
- BARSI 1991
BARSI Ernő: Eötvös József sályi éve. In: *A Herman Ottó Múzeum évkönyve*. XXVIII–XXIX. évf. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1991, 551–565.
- DEVESCOVI 2009
DEVESCOVI Balázs: Hol írhatta Eötvös József első regényét? *Beszélő* 14. 2009/11., 132–140.
- DÖMÖTÖR 1979
DÖMÖTÖR Sándor: Eötvös József Borsod megyei és miskolci kapcsolatai. In: *Borsodi történelmi évkönyv VI*. Miskolc, MTT Borsod-Abaúj-Zempléni Csoportja, 1979, 63–78.
- EÖTVÖS 1976
EÖTVÖS József: *Levelek*. Szerk., ford., előszó, jegyz. OLTVÁNYI Ambrus. Budapest, Magyar Helikon, 1976
- FÉNYES 1851
FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára*. I–IV. Pesten, Kozma Vazul, 1851
- GÁNGÓ 2012
GÁNGÓ Gábor: A báró Eötvös-család Borsod megyei csödpere, 1841–1847. *Századok* 146. 2012/6. (s. a.)
- PORKOLÁB–BUJDOS 1997
PORKOLÁB Tibor–BUJDOS Tibor: *Irodalmi emlékhelyek Abaújban, Borsodban, Gömörben és Zemplénben*. Miskolc, Bíbor–Felsőmagyarország, 1997, 87–89.
- RUSZOLY 1988
RUSZOLY József: „Eötvösünk és Szemerénk.” Eötvös József borsodi működése és kapcsolatai I–II. *Napjaink* 27. 1988/8., 14–16. és 27. 1988/9, 14–16.
- RUSZOLY 1992
RUSZOLY József: *Három borsodi örökhangya. Palóczy László–Szemere Bertalan–Zsedényi Béla*. Miskolc, Felsőmagyarország, 1992
- SZECSKÓ 1964
SZECSKÓ Károly: Néhány adalék Eötvös József borsodi kapcsolataihoz. *Borsodi Szemle* 8. 1964/2., 91–92.

